

Tulajdonnevek kárpátaljai népmesékben a *Három arany nyílvesző* című népmese gyűjtemény alapján

Nagy Natália

Ungvár Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszék

Absztrakt

Jelen tanulmány a kárpátaljai népmeséket tartalmazó *Három arany nyílvesző* című gyűjtemény tulajdonneveinek rendszerezésével foglalkozik. Kitér a beszélő és a való nevekre, külön csoporton belül ismerteti az állat- és csillagneveket. Néhol összehasonlítást ad a magyarországi népmesék alakjaival, azok megnevezésével.

Kulcsszavak: tulajdonnevek, rendszerezés, beszélő nevek, csoportosítás

Gyermekkorunk legkedvesebb emlékei közé tartoznak azok a pillanatok, amikor a mese szárnyán elrepülhettünk a képzelet világába. Felnőttként újraolvasva ezeket a meséket megismerjük azok mélyebb tartalmát, mondanivalóját, felelevenül bennünk a gyermeki érzés „...aki mesét olvas vagy ír, kicsit kortalanná válik. A lelke biztosan megőrzött valamit a gyermekből. A játékoságból, az elfogulatlanságból, a világ sokféleségének elfogadásából...” – Tarcsai Szabó Tibor¹.

Érdekes megfigyelni ezen mesékben található tulajdonneveket, s vizsgálat tárgyává tenni azokat. Az 1990-es évektől az irodalomkutatás, illetve kritika irányából megindult az érdeklődés a mesék iránt. P. Eöry Vilma szerint a névadáshoz sorolható bármilyen irodalmi mű névhasználata, akár a népköltészethez, akár a műköltészethez tartozik (P. Eöry, 1983, p. 266). Az írói névadás részterületével, amelyet népi névadásnak nevezhetnénk, kevésbé foglalkoztak a névtani kutatásokat végző nyelvészek. Bár a Magyar Névtani Dolgozatok sorozatban a *Tulajdonnevek a magyar népmesékben* (MND 1981; MND 1983; MND 1987; MND 1989) címmel megjelent 100 mesegyűjtemény (MND 1989: 6671) tulajdonneveinek tára, de a névanyag behatóbb elemzése még nem történt meg. Voigt Vilmos szerint a mesei nevek igazi

¹ <http://www.tarcsaiszabo.hu/>

elemzése még nem kezdődött el (Voigt, 1993). A magyar népmesékben előforduló mesei nevek többsége beszélő név, mely az ősi névadással hozható összefüggésbe, illetve amely köznévi jelentésénél fogva jellemzi viselőjét, bemutatja tulajdonosát (Tolnai 1931: 176). Az eddigi eredmények azt bizonyítják, hogy a mesei nevek nagy többsége személynév, melyek többnyire kitaláltak, s mesei szereplőkre vonatkoznak.

A magyar népmesék vizsgálata hiányos, de létezik, s egyre gyarapszik, a kárpátaljai magyar népmesék névtani szempontú vizsgálatával ezeddig még senki nem foglalkozott, ez motiválta témaválasztásunkat. Miért szükséges a mesei nevekkel foglalkoznunk? Véleményünk szerint elsősorban magával a mesével fontos foglalkozni, hiszen „[...]olyan manapság, mint egy elhagyott, titkos kert. Akik elhagyták, azok a gyerekek. [...] eltűnt a gyerek olvasó” (Komáromi, 1998, p. 5). Valószínűleg, mindez a technika fejlődésével magyarázható, s mindannyian egyetérthetünk abban, hogy ez az, ami rányomja bélyegét a gyerekek olvasási szokásaira is. Komáromi Gabriella a meseirodalom kutatottságát tekintve a következőket írja: „Elhagyottnak elhagyott a »kert«, de miért titkos? Kritikus, irodalomtörténész, irodalomtudós olyan ritkán teszi be ide a lábát, mintha elásták volna a kulcsot, a bejáratot pedig befutotta volna a borostyán. [...] De mintha mostanában előkerült volna az a régi, rozsdás kulcs.” (Komáromi, 1998, p. 6). Ezen hiányosságokat igyekszik enyhíteni jelen kutatás is.

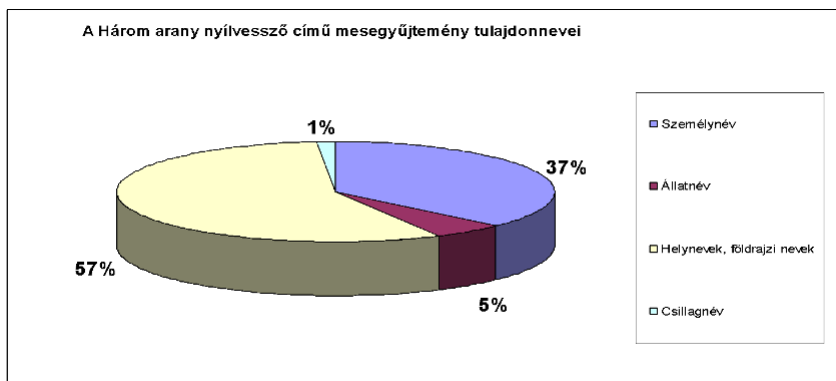
Az 1960-as évek végétől megkezdődött az intézményes népköltészeti alkotások gyűjtése az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének vezetésével, minek eredményeként 1973-ban megjelent a *Három arany nyílvesző* című népmesegyűjtemény. A kötetben lévő meséket az akkori tanszék tanárai gyűjtötték Kárpátalja magyaroklakta településein. A mesék változatos témákat szolgáltatóknak meg, a csodás elemeket tartalmazó, népi igazságszolgáltatást bemutató meséktől kezdve, a fortélyos meséken keresztül, egészen a helyi jellegű bányástörténetekig. Kutatásunkkal a kötet meséiben található tulajdonnevek teljes körű bemutatására törekszünk.

A *Három arany nyílvesző* című mesegyűjtemény mesei neveinek lejegyzésekor a nevek helyesírásán nem változtattunk, minden esetben a lejegyzett alakot használjuk, vizsgáljuk.

A fentiek mellett kísérletet teszünk egy tipológiai rendszer felállítására is. A mesei nevek csoportosításakor a Magyar grammatika című kötetben található tipológiai felosztást követtük (Keszler, 2000, p. 127–128), melyet néhol a Papp Ágnes Klára (Papp, 1995) tanulmányában megtalálható kategóriákkal ötvöztünk, teljesebb képet adva a tulajdonnevek rendszeréről. A szakirodalomban máig kérdéses helyzetű növény-, tárgy- és népnevek, s köznévvel jelölt csodás mesei szereplők (például háromfejű sárkány) megnevezése nem képezte jelen kutatás tárgyát.

Négy nagy típust különítettünk el:

1. Személynevek
2. Állatnevek
3. Hely-, illetve földrajzi nevek
4. Csillagnevek

1. ábra

A Három arany nyílvesző című mesegyűjtemény tulajdonnevei

A gyűjtött anyagban a személynevek és a hely-, illetve földrajzi nevek gyakoriak voltak, e nagy kategóriákon belül kisebb alkategóriákat is sikerült kialakítani. Az így létrejött típusok nem merevek, ugyanis sokszor nem dönthető el egyértelműen, hogy egy-egy név melyik kategóriába tartozik; akár többbe is beilleszthető, vagy egyetlen megadott típusba sem. Példaként hozható a személyneveknél a beszélő név kategóriába tartozó *Lapunyiska*, mely származásra és külső tulajdonságra is utal.

A *személyneveken* belül elkülöníthetünk három nagy kategóriát, melynek részletes elemzése érdekes tanulságokkal jár.

Beszélő nevek

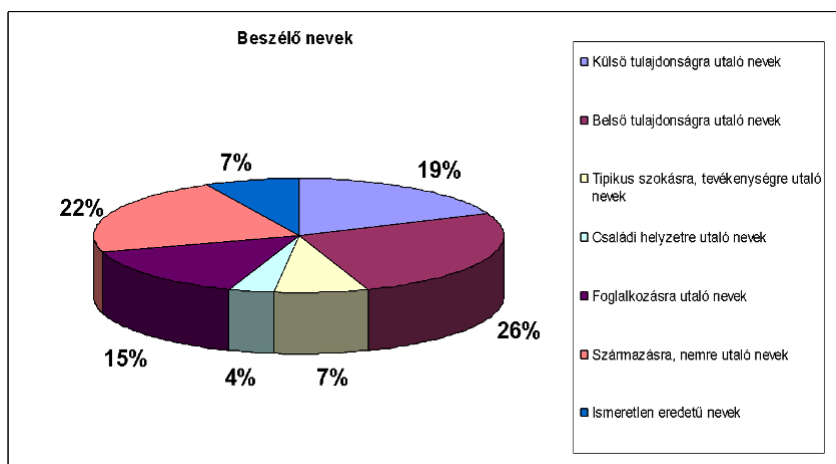
A népmesékben gyakran szerepelnek olyan tulajdonnevek, amelyek gazdag információtartalommal rendelkeznek, elárulják egy-egy mesefigura jellemző tulajdonságát. A szakirodalom ezen típusú neveket leíró- vagy beszélő nevekként említi. Lukáts János szerint „ez a figuraformázás, a nevekkal jellemzés [...] nyelvi és logikai ötletességre szoktatja olvasóit, [...] kilendíti a hagyományos névszemlélet megszokásaiból.”²

A mesei szereplők egy-egy jellemző tulajdonsággal rendelkeznek, ezzel magyarázható, hogy a legtöbb mesei név beszélő név. Bauko János a beszélő

² <http://www.tarcsaiszabo.hu/>

neveket a névadás indítéka szerint rendszerezi (Bauko, 2005, p. 104–107). E felosztást követve a *Három arany nyílvesző* című mese gyűjteményben szereplő beszélő nevek a következőképpen csoportosíthatók.

1. Külső tulajdonságra utaló nevek (termet, fej, arc, szem stb.): *Bányarém, Kormoska, Tündöklő János, Veres király, Zabszem Jankó* (5)
2. Belső tulajdonságra utaló nevek: *Április Bolondja, Bolond Istók, Együgyű Erzsók, Gonosz János, Gonosz Mariska, Málé Mári, Okos Marinka* (7)
3. Tipikus szokásra, tevékenységre utaló nevek: *Kilenc, Vasbólvaló János* (2)
4. Családi helyzetre utaló nevek: *Árva Mariska* (1)
5. Foglalkozásra utaló nevek: *Aranykezü János, Patkó Bandi, Táltosvitész, Vitéz Táltos* (4)
6. Származásra, nemre utaló nevek: *Burkus király, Kiserdő királya, Köerdő királya, Lapunyiska, Szarvasok királya, Virág János Virág Péter* (6)
7. Ismeretlen eredetű nevek: *Fekete király, Fehér király* (2)

2. ábra
Beszélő nevek

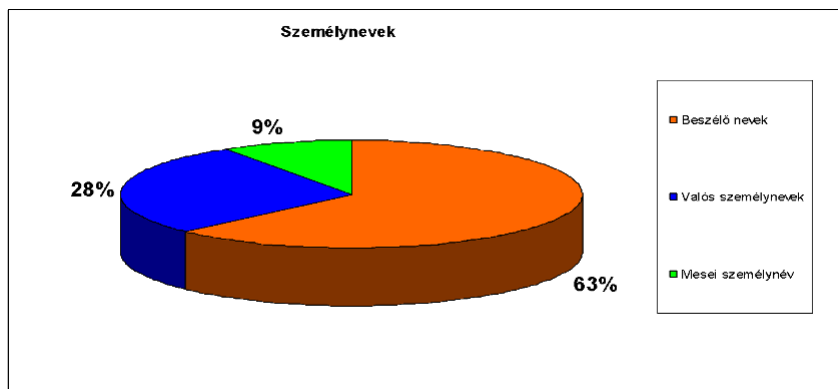
Papp Ágnes Klára említett tanulmánya alapján még két típust különíthetünk el:

Valós személynevek

1. Valós keresztnév, illetve keresztnévered: *Andris, Ferkó, Jankó, János, Juliska, Mari, Mariska, Palkó, Sári* (12)

Mesei személynév

1. Mesei keresztnév, illetve keresztnévered: *Mári, Márrika, Matykó, Petykó* (4)

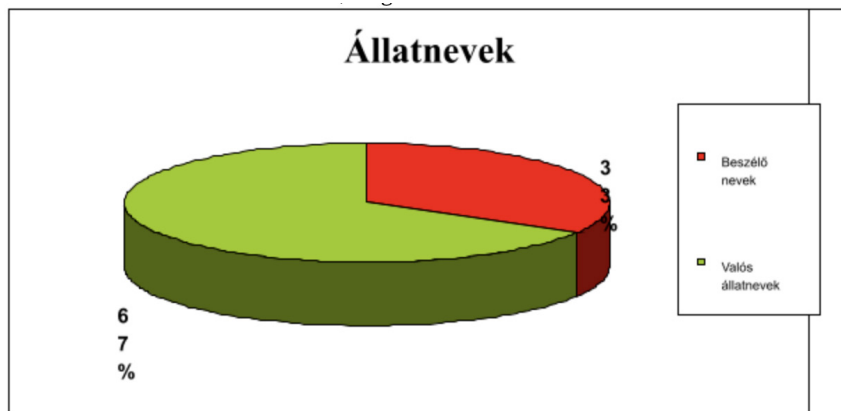

3. ábra
Személynevek

A mesékben előforduló második jelentős csoport az *állatnevek*. Kutatásunk során a hagyományos értelemben vett tulajdonnevekkel foglalkoztunk, ennek alapján megállapíthatjuk, hogy az állatok tulajdonnevekkel történő megnevezése, nem jellemző az elemzett kötetben megjelenő kárpátaljai magyar népmesékre. Több állat is szerepet kap e mesékben, néhol a szereplők segítőjeként, néhol csak kísérőként, viszont tulajdonnévvel nem ruházták fel a szerzők kutya, kígyó, oroszlán köznevek jelzik jelenlétüket. E kategórián belül is elkülöníthető kategóriák:

Beszélő nevek

1. Származásra utaló név: *Laboda*
2. Valós állatnevek: *Riska, Sárga*

4. ábra
Állatnevek

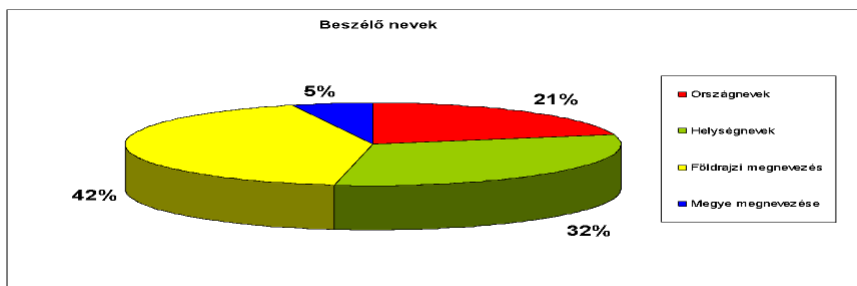
A *helynevek, földrajzi nevek* szerves részét képezik az általunk vizsgált meséknek. Kálmán Béla az irodalmi helynévadás kapcsán megkülönböztet valóságos és beszélő neveket, valamint röviden foglalkozik a titkolózó névadással és a hangulat felidéző nevekkal (Kálmán, 1996). J. Soltész a valóságos helynevek kérdését tárgyalva megállapítja, hogy azok fő stilisztikai szerepe a „couleur locale érzékeltetése” (J. Soltész, 1979, p. 156–158). A kárpátaljai népmesékben található helynevek kategorizálása során az egyértelműség kedvéért a személynevekben alkalmazott felosztást követtük.

Beszélő nevek

1. Országnevek: *Hétország, Kígyóország, Sosevolt ország, Veresország* (4)

Helységnevek

1. Falnevek: *Egydiós, Háromdiós, Kétdiós, Lárifári, Lárifárifalva, Nemleledfalva* (6)
2. Földrajzi megnevezés: *Aranyrét, Ezüsterdő, Ezüstrét, Gyémánt-sziget, Rézhegy, Rézrét, Smaragd-tenger, Úlvegvár* (8)
3. Megye megnevezése: *Nekeresd megye* (1)

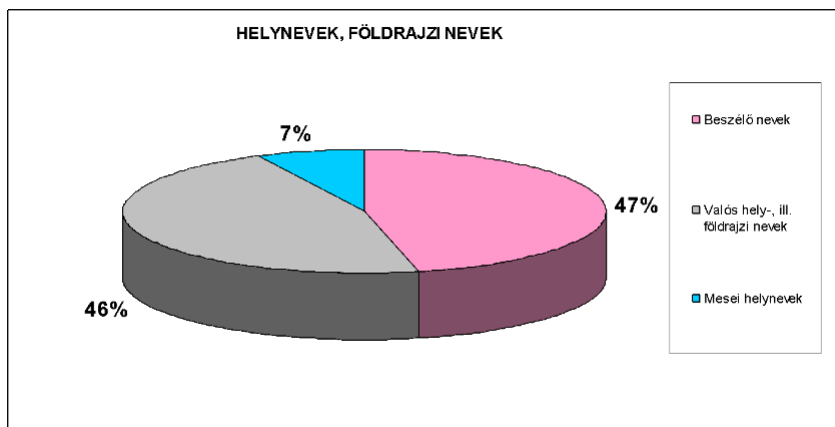

5. ábra
Beszélő nevek

Valós hely-, ill. földrajzi nevek

1. Helységnevek
 - Városnevek: *Bécs, Beregszász, Buda* (3)
 - Falunevek: *Batár, Jánosi, Palád, Péterfalva* (4)
2. Folyónevek: *Dráva, Duna, Száva, Tisza* (11)
3. Földrajzi megnevezés: *Piac tér* (1)

Mesei helynevek: Kisida, Nagyida, Óperenciás-tenger (3)

6. ábra
Helynevek, földrajzi nevek

Megfigyelhetjük, hogy a hely- és földrajzi nevek tekintetében, a személynevekkel ellentétben arányosabb az eloszlás, hiszen közel azonos arányban találhatók a beszélő nevek és a valós megnevezések.

A gyűjtött anyagban csupán egyetlen *csillagnév* szerepel, mely a valós név csoportjába tartozik, ez a *Hold*.

A névhangulat tekintetében is érdemes szemügyre venni a kárpátaljai népmesékben található neveket. Kovalovszky (1934) szerint szerepet játszhat a név hossza, a magán- és mássalhangzók aránya és váltakozása. A meseszereplők neveit tekintve általában a hangalak keltette asszociációk a meghatározóak. A mély magánhangzók a komolyság, komorság kifejezésére alkalmasak (*Árva Mariska*, *Gonosz János*, *Zabszem Jankó*), míg a magas hangok vidámságot, derűt fejezhetnek ki (*Együgyű Erzsók*, *Juliska*, *Virág Péter*).

Bauko János a mesei ragadványnevekkel, azok hangulatával, stílusértékével foglalkozik tanulmányában (Bauko, 2005). Szerinte a *Tillinkó* (*Jankó*) ragadványnév a *buta* lexéma szinonimája, sőt hangalakjával, eufemisztikus hanghatásával, a dallamos *l* ismétlődésével fokozza a negatív jelentéstartalmat (Bauko, 2005). A kárpátaljai népmesékben a *Tündöklő János* névben az előtag hangalakjával és jelentésével is valami csodálatosat fejez ki, melyet a keresztév teljes alakban való megjelenítése még jobban elmélyít.

A mesei nevek sokszor kedveskedők, minden mesei műfajban előfordulnak a kicsinyítő képzős formák (Voigt, 1985). A kárpátaljai magyar népmesékben gyakoriak a kicsinyítőképzős változatok. Jelen vannak mind a valós személynevek esetében (*Mariska*, *Juliska*), mind pedig a beszélő neveknél. Például a *Kormoska* személynév esetében a *-ka* kicsinyítő képző kedveskedőbbé teszi a negatív hangzású, mély magánhangzójú nevet, melynek jelentése, hogy viselője folyton kormos és koszos.

Egy másik lényeges hangulati kritérium a játékosság (ikerített formák, betű- és szótagfelcserélések), valamint a nevek jó hangzása. Ez a változat is megtalálható a gyűjtemény meséinek nevében: *Petykó*, *Matykó*.

Gyakoriak a népmesékben az olyan nevek, melyek a túlzás, nagyítás kifejezői, ezeket Bauko „hiperbolikus ragadványneveknek” (Bauko, 2005) nevezi. Erre vonatkozó példák is megtalálhatók a meseanyagban, például *Tündöklő János*, *Világszép*.

Fiktív neveket legtöbbször mesékben, romantikus eposzokban és drámákban, valamint humoros, szatirikus műfajokban találunk. A valóságos nevek és névelemek a hitelesség látszatát keltik, ezért főként a realista irányzatok kedvelik ezt a névadási módot. A népmesék legkedveltebb keresztnéve a *János*, illetve annak kicsinyítő képzős változatai. A *János* név ugyanis a 19. század végéig az egyik legterheltebb férfi keresztnév volt. „A népmese a feudális paraszti társadalom közösségi terméke, s erősen tükrözi annak életmódját, lelki- és hitvilágát, valamint a névadás hagyományozó gyakorlatát.” (Rácz, 2007, p. 152). A kötött népmesei alkotóelemek mellett a nevek is vándorolhatnak egyik meséből a másikba. A kárpátaljai mesék leggyakrabban használt keresztnévei a *János* és a *Juliska*, illetve ezek alakváltozatai. A magyar népmesék János-a, Jankó-ja, Jancsi-ja tipikus névként jelenik meg az általunk vizsgált mesékben. Ha a főhős konkrét egyelemű vagy kételemű nevet visel, legtöbbször János-nak (*Tündöklő János*, *Az aranykeztű legény*, *Virág János*, *Marinka*) vagy Jankó-nak (*Zabszem Jankó*, *Jankó*, *Mári és a zsványok*) hívják.

Ugyanez megfigyelhető a Juliska név esetében is. Szerepel Julika (*Julika királyné*), és Juliska (*Mári, Sári, Juliska*) formában is.

A kárpátaljai népmesékben is megfigyelhető, hogy a hagyományozott nevek hagyományos típusokat megtestesítve újra és újra visszatérnek (*Julika királyné, Együgyű Erzsók, Zabszem Jankó*).

Jellemző sajátosság, hogy rávilágítanak, miért hívják így vagy úgy a szereplőt. *Kormoska* foglalkozása után kapta a nevét, hiszen: „Mindennap a kályhacsöveket kellett kormoznia. A sok-sok korom tetőtől-talpig belepte, ezért aztán csak Kormoskának nevezték.” (Lizanec, 1973, p. 6). *Zabszem Jankó* természetéről kapta nevét, hiszen „a zabföldön született, s soha nem nőtt nagyobbra egy zabszemnél.” (Lizanec, 1973, p. 15).

Gyakori a kis lények szerepeltetése, nemcsak a törpék ilyenek, hanem a valóban kis állatok, például a hangya, az egér, a hal vagy a madarak. Ez mintegy kicsinyítő jelleget ad a mesének, báránka /bárány helyett/, aranyhalacska /hal helyett/.

A mesében, főként annak kezdetén fiatalok, gyerekek, még nem felnőttek szerepelnek. Jellemző például, hogy az ifjú hős fiatal megment egy állatot, így tesz szert felnőttkori hőstettei segítőjére. A felcseperedő hős megnevezésére természetesebb a becenév vagy kicsinyítő név, mint a pontos személynév. Nem véletlen, hogy *Zabszem Jankó*, miután megmenti a kígyókirály lányát, *János királlyá* válik a mese végére.

Nem kevésbé fontos, de érdekes jelenség az irodalmi helynévadás. A fikatív helynevek gyakran annyira valóságok, hogy az olvasók kételkedés nélkül elhiszik a hely létezését.

A mesékben szereplő Óperencia is reális földrajzi név emléket őriz. Az Óperencia valószínűleg az ausztriai Ober Enns tartomány emléke. Természetesen, ettől való eltérések is tapasztalhatók, például A lóvá varázsolt ember című mesében, hiszen a mesekezdő formula ekképpen hangzik: „Sosevolt országban Nem feled falván élt egy derék, jóra való ember.” (Lizanec, 1973, p. 65).

A mesei térszíni formák azonosak a reális térszíni formákkal: utak, folyók, rétek, legelők, hegyek. Megfigyelhető azonban, hogy némelyük el van látva előtaggal, mely a beszélő név kategóriába tartozik, például *Kőerdő, Rézrét, Üveghegy*.

A mesékben szereplő épületek azonban általában túlzott méretűek, és sokszor el vannak látva csodás elemekkel is: kacsalábon forgó vár, tetején őrt álló rézkakas³ stb. Jellemző ez a földrajzi nevekre is, hiszen a Smaragd-tenger „smaragdhullámokat dobált az égre.” (Lizanec, 1973. p. 19).

A fikatív helynévvel az író az ott élő embereket kívánja jellemezni, például *Lárfárfivalva*, az itt élő emberek sokat beszélnek, gyakran hasztalanul.

Előfordulnak fikatív országnevek is, itt is megfigyelhető, hogy némelyiket a lakosokról nevezte el a mese alkotója, például *Kígyóország, Szarvasország*, néhány esetben véletlenszerű, megmagyarázatlan az elnevezés *Feketeország, Fehérország, Sosevoltország*.

³ <http://mek.oszk.hu/02100/02152/html/05/19.html>

A *Három arany nyílvesző* című gyűjtemény meséiben a hely- és földrajzi nevek többsége fiktív, a valóságtól, a mi világunktól eltávolító *Veresország, Kígyóország, Smaragd-tenger, Egydiós*.

A mesealkotók gyakran felhasználgák a *-falu, -falva, -vár, -háza* helynévformánsokat, mint például *Lárfárfalva, Nemfeledfalva*.

Az általunk tanulmányozott mesékben gyakoriak a kárpátaljai vonatkozású helynevek (*Batár, Péterfalva, Beregszász*), melyek információval szolgálhatnak valamelyest a mese keletkezési helyéről, az alkotó lakóhelyéről, valamint megtalálhatók a valóságos folyónevek is (*Tisza, Duna, Dráva*).

7. ábra

A valós és fiktív hely- és földrajzi nevek aránya

Láthatjuk, hogy a *Három arany nyílvesző* című kárpátaljai népmeséket tartalmazó mesegyűjtemény tulajdonneveinek rendszere rendkívül gazdag, jelentésviláguk sokrétű. A hangsúlyt a nevek jelentésére helyeztük, hiszen ez rejtí specifikus voltukat, amely leginkább elkülönítik ezt a szócsoporthat a köznevektől.

Megállapíthatjuk, hogy a *Három arany nyílvesző* című mesegyűjteményben főleg személy-, hely- és földrajzi nevek fordulnak elő, a többi névtípusra alig, vagy egyáltalán nem találunk példát.

A mesei személyneveinkről többet tudunk, mint mesei helyneveinkről. Az kutatás során csak néhány kérdés részletes megvilágítására törekedtünk, néhányra csupán utalásszerűen. Más kérdéskörökre pedig csak hivatkozás történt a teljesség igénye nélkül. Két megjegyzést mégis tehetünk ezek alapján. Elsősorban azt, hogy a kárpátaljai népmesei nevek is a mese fiktív jellegét erősítik. Másodsorban azt, hogy a mesékben a 19. századi magyar névhasználat tükrözését látjuk, azonban igen gondosan megszerkesztett beszélőnevekkel is találkozunk.

Irodalom

- Balázs, G. (1983). *Tulajdonnevek a magyar népmesékben* II. Magyar Névtani Dolgozatok 30., ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.
- Balázs, G., Barati, A. & Wolosz, R. (1989). *Tulajdonnevek a magyar népmesékben* IV. MND. 80. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.
- Balázs, G. & Várkonyi, I. (1987). *Tulajdonnevek a magyar népmesékben* III. Magyar Névtani Dolgozatok 72. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.
- Bauko, J. (2005). Beszélő ragadványnevek a magyar népmesékben. *Névtani Értesítő*, 27, 102–110.
- J. Soltész, K. (1979). *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó.
- Kálmán, B. (1984). *A nevek világa*. Csokonai Kiadóvállalat.
- Komáromi, G. (1998). *A gyermekkönyvek titkos kertje. Tanulmányok, esszék, kritikák*. Pannonica Kiadó.
- Kovalovszky, M. (1934). *Az irodalmi névadás*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 34, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Keszler, B. (2000, Ed.). *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest.
- Marosi, T. (1981). *Tulajdonnevek a magyar népmesékben*. Magyar Névtani Dolgozatok 13. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.
- P. Eöry, V. (1983). *A népköltészet és a népnyelv hatása az irodalmi névadásra*. *Magyartanítás*, 26(6), 266–273.
- Rácz, B. (2007). *Interjú Tarcsai Szabó Tiborral*. Kézirat.
- (sz. n.) A magyar népmesekincs történeti rétegződése és nemzetközi kapcsolatai. <http://mek.oszk.hu/02100/02152/html/05/19.html> In Vargyas Lajos (Ed.), *Folklór I. Magyar népköltészet*. <http://mek.oszk.hu/02100/02152/html/05/index.html>
- Tolnai, V. (1931). *Beszélő nevek*. *Magyar Nyelv*, 27(5–6), 176–179.
- Voigt, V. (1985). *A magyar mesei tulajdonnevek kis onomasztikája*. *Névtani Értesítő*, 10, 116–127.
- Voigt, V. (1993). *Tulajdonnevek a magyar népmesékben*. *Névtani Értesítő*, 15, 317–320.
- Voigt, V. (1997). Új eredmények a magyar folklorisztikai névtudományban. In B. Gergely, P. & Hajdú, M. (Eds.), *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai..* Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 519–524.

Internetes források

<http://www.tarcsaiszabo.hu/>

Nagy, N.

Proper names in Transcarpathian folktales

This study offers a classification of the proper names in the collection of folktales entitled *Három nyílvevő*. [Three Arrows of Gold], in terms of speaking names, real-world names, animal names and the names of stars, with some reference to figures in Hungarian folktales.

Key words: proper names, speaking names, classification

